

Marcel Wasscher

Sympecma paedisca

Noordse winterjuffer

Net als de bruine winterjuffer overwintert de noordse winterjuffer als imago. De Europese verspreiding is sterk verbrokken en geïsoleerd van het Russisch-Aziatische verspreidingsgebied. De soort komt in Nederland zeer zeldzaam voor in laagveengebieden en bij vennen. Tot in de jaren '70 was in Midden-Nederland een vrij groot aantal vindplaatsen bekend. Daarna werd de soort slechts sporadisch waargenomen in Drenthe en het Overijsselse laagveengebied De Weerribben. Vanaf 1997 echter werden, voor het eerst sinds twintig jaar, flinke aantallen gevonden in De Weerribben en de Noordoostpolder.

Biotoop

De noordse winterjuffer is in Nederland gevonden in kleine plasjes, vennen en laagveengebieden. In de jaren '90 waren alleen populaties bekend in De Weerribben en de Kuinderplas (Noordoostpolder). De voortplantingsbiotoop in De Weerribben bestaat uit petgaten en sloten van enkele meters breed, met een begroeiing van riet (*Phragmites australis*) en/of lisdodden (*Typha* sp.). In het najaar werden de individuen hier gezien in open veenmos-rietvegetaties met onder andere paddenrus (*Juncus subnodulosus*), pijpenstrootje (*Molinia caerulea*), melkeppe (*Peucedanum palustre*) en kale jonker (*Cirsium palustre*) – vaak in een enigszins ruige overgang naar nabijgelegen elzenbroekbos, maar ook in lagere begroeiing met zeggen (*Carex* sp.) of grassen. De Kuinderplas is enige honderden meters groot en omzoomd door

een rietkraag. Op een paar meter afstand van het water zijn delen van de oever geplagd. Hier en daar is de rietbegroeiing ijler en staat op de hoge delen schraal grasland (GRIFFIOEN & UILHOORN 1998).

Bij oudere waarnemingen ontbreken vaak biotoopbeschrijvingen. De soort werd voornamelijk aangetroffen bij matig voedselarme vennen, maar ook wel bij matig voedselrijke plassen (VAN FRANKENHUIZEN 1977). In de jaren '20 worden 'grondwaterpoeltjes' op de Utrechtse Heuvelrug genoemd. Waarschijnlijk werden poeltjes bedoeld die alleen bij een hoge grondwaterstand water bevatten – tegenwoordig is dit watertype daar verdwenen. Ook voor Noord-Tirol wordt dit biotooptype genoemd (LIEFTINCK 1925, SCHORR 1990). Eiafzettende dieren zijn gezien in het (voedselrijke) Tienhovensch Kanaal en in tuinen in Bilthoven, afwijkende biotopen (KIAUTA & KIAUTA-BRINK 1975).

In de Noord-Duitse laagveengebieden komt *S. paedisca* voor in vegetaties met zeggen en holpijp (*Equisetum fluviale*). In tegenstelling tot *S. fusca* komt *S. paedisca* in Duitsland ook in open gebieden voor (HEIDEMANN & SEIDENBUSCH 1993, SCHORR 1990). In Beieren is de soort te vinden langs het riviertje de Isar, bij plassen die jaarlijks vollopen en niet opdrogen voor het einde van de zomer. In Duitsland vindt ook voortplanting plaats in vegetatierijke bospoelen en in een leemgroeve met een goed ontwikkelde verlandingsvegetatie (JÖDICKE 1997, SCHORR 1996).

Levenswijze

Eieren en larven

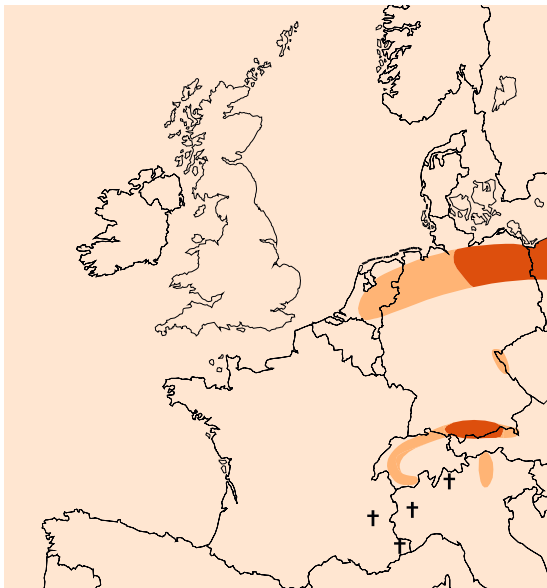
Voor het afzetten van de eieren worden rottende delen van planten gebruikt, bijvoorbeeld de weke schors van zwarte els (*Alnus glutinosa*) en wilg (*Salix* sp.). Daarnaast maakt *S. paedisca*, anders dan *S. fusca*, ook gebruik van levende planten zoals kalmoes (*Acorus calamus*), stijve zegge (*Carex elata*), riet en mattenbies (*Scirpus lacustris*) (JÖDICKE 1997). In De Weerribben en de Kuinderplas werd eiafzet vrijwel uitsluitend waargenomen op drijvende, dode delen van lisdodde en riet (GRIFFIOEN & UILHOORN 1998). De larven leven waarschijnlijk vooral tussen de oevervegetatie. Larvenhuidjes werden gevonden tot op een halve meter hoogte op rietstengels (HEIDEMANN & SEIDENBUSCH 1993).

Imago's

Zolang het warm en zonnig is, zijn pas uitgeslopen noordse winterjuffers in de nabijheid van het voortplantingswater te vinden (LIEFTINCK 1927A). Zowel in het voorjaar, voordat de voortplantingactiviteit begint, als in het najaar zijn foeragerende imago's aan te treffen. Schmidt (1993B) en Griffioen & Uilhoorn (1998) benadrukken het belang van schrale, structuurrijke vegetaties als jachtgebied. Bij de Duitse Bodensee werden in het voorjaar vooral bladluizen, schildluizen en kleine cicaden gegeten, in de herfst, als het insectenaanbod gering is, met name wintermuggen (MÜNCHBERG 1931). De imago's overwinteren en kunnen temperaturen van -17°C overleven. In Europa overwinteren ze bij voorkeur op plekken met een dichte vegetatie of andere schuilplaatsen, nabij heideterreinen en bossen. In Japan overwintert de soort soms massaal onder daken (JÖDICKE & MITAMURA 1995). Overigens verschuilen de dieren zich niet voortdurend tijdens de winter. Het voortplantingsgedrag lijkt op dat van

Vrouwkje

Biotoop

Optimaal: plassen, kanalen en
afgravingen; laagveenmoeras

Suboptimaal: vennen

Sympecma paedisca - noordse winterjuffer

	voor 1950	1950 – 1989	1990 – 1997
	vrij algemeen	minder algemeen	uiterst zeldzaam
atlasblokken	41	37	5
km-hokken	54	42	10

Rode Lijst ernstig bedreigd

S. fusca. De eiafzet vindt gewoonlijk in tandem plaats, maar als het mannetje los laat gaat het vrouwtje alleen verder. Uit experimenten met in gevangenschap levende noordse en bruine winterjuffers is gebleken dat ze weliswaar gemengde tandems kunnen vormen, maar niet met elkaar kunnen paren (LIEFTINCK 1959).

Fenologie

De eieren worden vroeg in het voorjaar afgezet. Binnen vier maanden zijn de larven klaar om uit te sluipen (LIEFTINCK 1927A). In 1997 en 1998 werden verse noordse winterjuffers gezien in de tweede helft van augustus. De grootste aantallen verse imago's zijn te vinden in augustus en september. Overwinteraars worden doorgaans vanaf eind maart actief – enkele waarnemingen zijn uit februari bekend. In 1997 en 1998 werden de hoogste aantallen overwinteraars gezien in de eerste helft van mei, terwijl ze in eerdere jaren vooral eind maart en begin april werden waargenomen. Er is één waarneming bekend van een mannetje en een vrouwtje op 30 juni (GRIFFIOEN & UILHOORN 1998).

Begeleidende soorten

Aangezien *S. paedisca* voorkomt in De Weerribben zijn het vooral typische laagveensoorten waarmee hij is aan te treffen. Bij de Kuinderplas, evenals op enkele Duitse locaties, komt de soort samen voor met *S. fusca*.

Verbreidingsvermogen

De vestiging in de Kuinderplas op zeven kilometer afstand van De Weerribben geeft een indruk van de afstand die deze soort kan overbruggen. In 2001 werden op diverse plaatsen in Zuid-Friesland en West-Drenthe dieren waargenomen (PERS. MED. R. KETELAAR & P. DE BOER). Voortplanting kon daar niet worden vastgesteld.

Areaal

De Europese verspreidingsgebieden liggen tamelijk geïsoleerd van die in Rusland en Azië, waar hij oostwaarts in aantal toeneemt. De soort komt onder andere voor in Irak, Siberië, Mongolië en Japan. In Japan is *S. paedisca* algemeen (JÖDICKE & MITAMURA 1995). Nederland ligt aan de uiterste westrand van het areaal.

In West-Europa heeft *S. paedisca* twee gescheiden verspreidingsgebieden, Noord-Duitsland en Nederland enerzijds en het middengebergte van de Alpen anderzijds (Zuid-Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Italië, vroeger ook in het uiterste oosten van Frankrijk). De arealen raken elkaar

in Polen. In Oost-Polen is de soort plaatselijk algemeen (PERS. MED. R. BERNARD). In België, Luxemburg en Groot-Brittannië is *S. paedisca* nooit gevonden.

Verspreiding in Nederland

Tot in de jaren '70 was de noordse winterjuffer vrij algemeen in Midden-Nederland en waren er populaties op tal van plekken op de Utrechtse Heuvelrug en in het Vechtplassengebied. In Noord-Nederland was de soort vrij zeldzaam, in Zuid-Nederland zeer zeldzaam (LIEFTINCK 1927A, VAN POELGEEST 1982). Sinds 1960 neemt de soort af. In Midden-Nederland raakt de achteruitgang halverwege de jaren '70 in een stroomversnelling, mogelijk door de hete en droge zomers van 1976 en 1977. In die zomers droogden veel ondiepe wateren op in de tijd dat de larven zich ontwikkelen. Na 1977 werd de soort jarenlang slechts sporadisch en in kleine aantallen waargenomen, en alleen in Zuidwest-Drenthe en De Weerribben. In Zuidwest-Drenthe is de soort waargenomen bij Havelte, Vledder, het Dwingelderveld (VERSPUI 1991) en bij het Koelingsveld en Boswachterij Smilde (1991). De laatste Drentse waarneming, in 1995, komt uit de directe omgeving van een iets verrijkt ven met een pitruskraag (*Juncus effusus*) bij Vledder. Op deze plaats is de twee jaren daarna vergeefs naar de soort gezocht (KETELAAR 1995).

In 1997 werden voor het eerst na meer dan 20 jaar weer redelijke aantallen waargenomen, op verschillende plaatsen in De Weerribben (GRIFFIOEN & UILHOORN 1997). Eerdere waarnemingen uit dat gebied stammen uit 1982 en 1988 (WASSCHER 1988A). Bij nader onderzoek in De Weerribben in het voorjaar van 1998 bleek dat de soort tamelijk algemeen was en op veel plaatsen voorkwam. In 1998 werd tevens een populatie van enkele tientallen individuen bij de Kuinderplas in de Noordoostpolder ontdekt (niet op kaart) (GRIFFIOEN & UILHOORN 1998).

Toekomst en bescherming

Voor zover bekend zijn populaties nu beperkt tot De Weerribben en de Kuinderplas. De eerste is groot en beschermd en daarom lijkt het voorkomen van de soort in Nederland voorlopig verzekerd. Toch is de soort in de afgelopen tientallen jaren drastisch achteruitgegaan. Gericht onderzoek naar de oorzaken van de achteruitgang en de mogelijkheden voor bescherming is dan ook nodig.

SUMMARY

Sympecma paedisca, once widespread and fairly common, is now extremely rare in The Netherlands. Apart from a large population in De Weerribben and a satellite population in the nearby Kuinderplas, both only discovered in 1997, the species seems extinct. Its Red List status is critical. De Weerribben constitute an extensive area of fenland, where the species reproduces in reedy channels and ditches. The area's landscape is small scale with many patches of woodland, rough meadows and stands of *Phragmites*, which provide suitable sites for the hibernating adults.

Vliegtijd

Overwinteraar

Hoofdvliegtijd: eind maart t/m begin mei en midden augustus t/m begin oktober
Vroegste datum: 22 februari
Laatste datum: 7 november

